

Ο ΡΟΛΟΣ ΤΗΣ ΒΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΓΕΩΡΓΙΑΣ ΣΤΟ ΣΥΓΧΡΟΝΟ ΣΥΣΤΗΜΑ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ-ΚΑΤΑΝΑΛΩΣΗΣ (Απρίλιος 2010)

Συγγραφέας: ΘΟΔΩΡΗΣ ΔΑΝΤΣΗΣ

1. Εισαγωγή

Τα τελευταία χρόνια, παρατηρείται σημαντική στροφή του γεωργικού τομέα στη βιολογική γεωργία. Ενώ η βιολογική γεωργία αντιπροσωπεύει μόλις το 4% της συνολικής καλλιεργούμενης γης στην Ευρώπη των 25, παρουσιάζει ένα έντονο ενδιαφέρον λόγω της δυναμικής που έχει στη σφαίρα της παραγωγής και της κατανάλωσης. Στην Ελλάδα, η καλλιέργεια βιολογικών εκτάσεων παρουσιάζει σημαντική αυξητική τάση (σχεδόν τετραπλασιάστηκε στο διάστημα 2000-2006) και το 2007 το 7,2% των συνολικά καλλιεργούμενων εκτάσεων καλλιεργούνταν βιολογικά.

Η ανάπτυξη όμως της βιολογικής γεωργίας άνοιξε ένα διάλογο μεταξύ διάφορων κοινωνικών ομάδων σχετικά με τη σημασία αυτής της ανάπτυξης στο πλαίσιο του σύγχρονου παραγωγικού συστήματος. Ο διάλογος αυτός αναδεικνύει ποικίλα ζητήματα σχετικά με τη διαχείριση του γεωργικού συστήματος παραγωγής στο σημερινό οικονομικό σύστημα, αλλά και τη σχέση που αναπτύσσει με το κοινωνικοοικονομικό και φυσικό περιβάλλον. Η σχέση του παραγωγού με την αγροβιομηχανία, η σχέση γεωργίας-περιβάλλοντος, η σχέση παραγωγού-καταναλωτή είναι μερικά από τα ζητήματα που έχουν τεθεί στο τραπέζι του διαλόγου.

Το παρόν άρθρο εξετάζει τη δυνατότητα της βιολογικής γεωργίας να απεμπλακεί από το σημερινό σύστημα παραγωγής-κατανάλωσης και να οδηγήσει σε ένα νέο πρότυπο παραγωγής-κατανάλωσης, λαμβάνοντας όμως υπόψη τις σημερινές συνθήκες του καπιταλιστικού συστήματος παραγωγής^[1].

2. Χημική-εντατική γεωργία: Συνθήκες ανάπτυξης

Με την ενσωμάτωσή της γεωργίας στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής αναδιοργανώθηκαν οι παραγωγικές σχέσεις, αυξάνοντας μεν την παραγωγή αγροτικών προϊόντων[2], δημιουργώντας όμως σοβαρά κοινωνικά, οικονομικά και περιβαλλοντικά προβλήματα. Οι κυριότερες επιπτώσεις εντοπίζονται κυρίως στα νερά, στη βιοποικιλότητα και στις ενεργειακές απαιτήσεις της γεωργίας. Επιπλέον, σοβαρά προβλήματα εντοπίζονται και στο κοινωνικοοικονομικό πλαίσιο ανάπτυξης της συμβατικής γεωργίας.

Η διαδικασία μετάβασης από την παραδοσιακή στη χημική-εντατική γεωργία πέρασε από διάφορες φάσεις και ολοκληρώθηκε τον 20ο αιώνα. Ο αιώνας αυτός χαρακτηρίζεται από την εκβιομηχάνιση της γεωργίας και την ανάπτυξη του βιομηχανικού κεφαλαίου. Έτσι, παρατηρείται:

- μια συρρίκνωση του ρόλου του αγροτικού τομέα με ταυτόχρονη ανάπτυξη του τριτογενή τομέα[3], η οποία σηματοδοτεί ένα νέο πλέγμα σχέσεων μεταξύ του αγροτικού και των άλλων τομέων της οικονομίας.

Έτσι, ενώ κατά τις προηγούμενες ιστορικές φάσεις ο πρωτογενής τομέας προμήθευε αγροτικά προϊόντα και πρώτες ύλες στον δευτερογενή, στον 20ο αιώνα επικρατεί η αντίστροφη συναλλαγή. Η γεωργία αποτελεί πλέον την παραγωγική διαδικασία η οποία στηρίζεται στις εκροές της βιομηχανίας για την λειτουργία της και ταυτόχρονα παράγει προϊόντα που εισέρχονται στη βιομηχανία για να μεταποιηθούν. Η σχέση, λοιπόν, της γεωργίας με τη βιομηχανία είναι αλληλεξαρτώμενη. Η γεωργία έχει ενσωματωθεί στο βιομηχανικό σύστημα συνιστώντας έναν κρίκο της παραγωγικής διαδικασίας που οδήγησε στο μετασχηματισμό της γεωργίας από «τρόπο ζωής» σε «επιχείρηση».

- συγκέντρωση του πληθυσμού στα μεγάλα αστικά κέντρα επέφερε σημαντική αλλαγή στις διατροφικές συνήθειες του αστικού πληθυσμού. Η έννοια της «ελεύθερης» αγοράς κυριαρχεί και μεγεθύνεται και ταυτόχρονα αναπτύσσεται μια νέα μαζική και τυποποιημένη διάθεση των προϊόντων. Χαρακτηριστικό στοιχείο της αγοράς αυτής είναι η μεγέθυνση της απόστασης μεταξύ των κέντρων παραγωγής και των κέντρων κατανάλωσης προϊόντων, η οποία οδήγησε στην κυριαρχία του

εμπορίου.

Έτσι, ο παραγωγός πρέπει να εξασφαλίσει τη διάθεση των προϊόντων του σε μία απρόσωπη, ανώνυμη και διεθνοποιημένη αγορά. Από την άλλη πλευρά, ο καταναλωτής υιοθετεί ένα καταναλωτικό πρότυπο, αδιαφορώντας για τον τρόπο παραγωγής, για την τιμή, για την προέλευση, για τον τρόπο επεξεργασίας και μεταποίησης του προϊόντος και τελικά για τις επιπτώσεις όλων αυτών των διαδικασιών στο περιβάλλον. Ο καταναλωτής επιλέγει τα προϊόντα και πραγματοποιεί τις αγορές του από τις πληροφορίες που το ίδιο το προϊόν δίδει με την εμφάνιση του. Αυτό αναδεικνύει τον αποφασιστικό ρόλο της τυποποίησης, της συσκευασίας και της επωνυμίας του προϊόντος στις πωλήσεις.

Το βιομηχανικό μοντέλο ανάπτυξης της γεωργίας την ενέταξε σε ένα διεθνοποιημένο σύστημα παραγωγής και διακίνησης τροφίμων. Το σύστημα αυτό αποκαλείται αγροτροφικό σύμπλεγμα διακρίνεται σε δύο υποσυστήματα: το πρώτο περιλαμβάνει όλες τις εισροές (χημικές, μηχανικές, ενεργειακές) που είναι απαραίτητες για την «σύγχρονη» γεωργία, το δεύτερο συγκροτείται από την βιομηχανία τροφίμων, το εμπόριο, τη διανομή και τις αλυσίδες των πολυκαταστημάτων (super market). Το αγροτροφικό σύμπλεγμα συνιστά σημαντικό παράγοντα ενσωμάτωσης της γεωργίας στη συνολική οικονομία, η οποία πραγματοποιήθηκε μέσω των εισροών και των εκροών της αγροτικής παραγωγής. Το σύμπλεγμα αυτό μειώνει τη σημασία του πρωτογενή τομέα στο συνολικό παραγωγικό σύστημα και αποκτά ολοένα μεγαλύτερη επιρροή σε βάρος της γεωργικής παραγωγής^[4] και ταυτόχρονα αλλάζει και επηρεάζει σημαντικά την σφαίρα της παραγωγής προς μια μη αειφορική κατεύθυνση.

3. Γεωργική Αειφορία: η κατεύθυνση

Τα τελευταία χρόνια, η κριτική της εντατικής-χημικής γεωργίας γίνεται στη βάση της αειφορίας και η νέα θεώρηση υποδεικνύει την ανάπτυξη της υπαίθρου ως την ολιστική προσέγγιση, που περιλαμβάνει τους τρεις άξονες της αειφορίας, δηλαδή αναφέρεται στις κοινωνικές, οικονομικές και περιβαλλοντικές συνιστώσες της. Ο όρος αειφορική (sustainable) γεωργία προέρχεται από την λατινική λέξη *sustinere* η

οποία δηλώνει τη διατήρηση της ύπαρξης σε μακροχρόνιο επίπεδο και αναφέρεται στα γεωργικά συστήματα που είναι σε θέση να διατηρούν απ'άπειρο την παραγωγικότητα και χρησιμότητά τους στην κοινωνία. Τέτοια συστήματα πρέπει να διατηρούν του φυσικούς πόρους, να είναι οικονομικά βιώσιμα, περιβαλλοντικά υγιή και κοινωνικά δίκαια και ανθρώπινα.

Έχουν καταγραφεί και προταθεί μια σειρά από ορισμούς οι οποίοι είναι σχετικοί με τη γεωργική αειφορία, δείχνοντας τις διαφορετικές προσεγγίσεις του θέματος και ουσιαστικά για τους ερευνητές η αειφορία αποτελεί τη κατεύθυνση που πρέπει να έχει ο γεωργικός τομέας ώστε να ξεπεραστούν τα σημερινά προβλήματα στο γεωργικό τομέα[5]. Ορισμένοι ερευνητές θεωρούν ότι η γεωργική αειφορία πρέπει να ενσωματώνει κοινωνικά χαρακτηριστικά, όπως είναι οι συνθήκες εργασίας, η εργασιακή πολιτική και η ποιότητα ζωής της κοινότητας. Άλλοι, δίνουν έμφαση στην διατήρηση αγροοικολογικών χαρακτηριστικών ενώ άλλοι τονίζουν την οικονομική διάσταση της αειφορικής γεωργίας, για παράδειγμα το κέρδος, την παραγωγικότητα κ.ά.

4. Η Βιολογική γεωργία: η λύση;

Σήμερα σε παγκόσμιο επίπεδο γίνεται προσπάθεια για τη διάδοση εναλλακτικών μορφών γεωργίας κυρίως με την ανάπτυξη της βιολογικής γεωργίας. η οποία συχνά προκαλεί αντικρουόμενες απόψεις μεταξύ των ερευνητών σχετικά με την αειφορική της διάσταση. Ορισμένοι θεωρούν ότι πρέπει να διαχωρίσουμε τη βιολογική γεωργία ως κίνημα, που εκφράστηκε με τη συμμετοχή μικρής κλίμακας γεωργών, από τη σύγχρονη βιομηχανία βιολογικών προϊόντων. Έτσι, αρκετές έρευνες έχουν δείξει ότι η βιολογική γεωργία δεν μπόρεσε να απεξαρτηθεί από τα δύο υποσυστήματα του αγροτροφικού σύμπλεγματος και ακολούθησε τις βασικές δομές της συμβατικής γεωργίας. Το γεγονός αυτό αποκτά ιδιαίτερη σημασία για την μελλοντική ανάπτυξη της βιολογικής γεωργίας σε διεθνές επίπεδο με τον κίνδυνο να ενσωματωθεί πλήρως στο μηχανισμό και στη δομή της συμβατικής γεωργίας.

Όσον αφορά στο 1ο υποσύστημα του αγροτροφικού συμπλέγματος, βασικό εναλλακτικό χαρακτηριστικό της βιολογικής γεωργίας είναι η απαγόρευση της

χρήσης χημικών συνθετικών λιπασμάτων και φυτοφαρμάκων, ενώ επιτρέπεται, υπό κάποιες προϋποθέσεις, η αντικατάστασή τους από συγκεκριμένα φυσικά, οργανικά παρασκευάσματα. Επιπλέον, αφετηρία του αγροτικού συστήματος θεωρείται το έδαφος και ο παραγωγός θα πρέπει να υιοθετήσει τις πρακτικές εκείνες που διατηρούν το έδαφος υγιές. Έτσι, εξασφαλίζεται η υγεία των φυτών, η αύξηση της ανθεκτικότητας τους αλλά και η πρόληψη από διάφορα προβλήματα (ασθένειες φυτών, επιβλαβή έντομα, έλεγχος αυτοφυούς βλάστησης κ.ά.). Η αμειψισπορά (κυκλική εναλλαγή καλλιεργειών στο ίδιο χωράφι), η πολυκαλλιέργεια και η συγκαλλιέργεια, η χλωρή λίπανση (σπορά ετήσιων φυτών κυρίως ψυχανθών και η ενσωμάτωση τους στο έδαφος), η χρησιμοποίηση κατάλληλης κοπριάς και εδαφοβελτιωτικού (compost) αποτελούν σημαντικά μέσα του γεωργού για την δημιουργία ενός αειφορικού αγροοικοσυστήματος. Ταυτόχρονα, η βιολογική γεωργία επιλέγει παραδοσιακές, τοπικές ποικιλίες σπόρων με πολλαπλή γενετική αντοχή, ικανές να ανταγωνιστούν ζιζάνια, χωρίς μεγάλες απαιτήσεις σε λίπανση. Η εφαρμογή και υιοθέτηση των παραπάνω πρακτικών οδηγεί σε σημαντική μείωση των εξωτερικών εισροών με ποικίλα οικονομικά και περιβαλλοντικά οφέλη.

Ωστόσο, το επίσημο νομικό πλαίσιο που διέπει τη βιολογική γεωργία επιβάλλει μόνο την απαγόρευση της χρήσης χημικών εισροών και όχι τις παραπάνω αειφορικές γεωργικές πρακτικές. Έτσι, είναι πιθανόν ορισμένοι βιοκαλλιεργητές να μην μεταβάλλουν τη σχέση τους με το πρώτο υποσύστημα του αγροτροφικού συμπλέγματος και να διατηρούν τα βασικά χαρακτηριστικά του συμβατικού γεωργικού συστήματος (μονοκαλλιέργεια, υψηλές βιολογικές εισροές κ.ά.). Η σκέψη ότι υποκαθίστώνται τα χημικά με βιολογικά λιπάσματα είναι μία άλλη μορφή συμβατικής γεωργίας, η «Νεοσυμβατική Γεωργία», και το ίδιο ισχύει και για τις υπόλοιπες εισροές.

Όσον αφορά στο 2ο υποσύστημα του αγροτροφικού συμπλέγματος, τα τελευταία χρόνια σε διάφορες χώρες αναπτύχθηκαν διάφορα τοπικά γεωργικά συστήματα παραγωγών-καταναλωτών[6] και στηρίζονται τόσο στην τοπική παραγωγή όσο και στην άμεση σύνδεση καταναλωτή-παραγωγού. Τα δύο αυτά χαρακτηριστικά θεωρούνται από πολλούς ερευνητές ως αειφορικά. Όμως τα δίκτυα διακίνησης των βιολογικών προϊόντων δεν έχουν αλλάξει μορφή και η αρχή της άμεσης σύνδεσης παραγωγού-καταναλωτή δεν ακολουθείται. Η σημερινή εικόνα στις αναπτυγμένες αγορές των βιολογικών τροφίμων αποκαλύπτει ότι έχει δημιουργηθεί μια αγορά των

τροφίμων αυτών η οποία εμφανίζεται να περνά από δύο κανάλια, τις μεγάλες αλυσίδες Super Markets και τα ειδικά καταστήματα των Βιολογικών Προϊόντων που κατέχουν ένα πολύ σημαντικό ποσοστό αγοράς σε μερικές χώρες. Η απευθείας πώληση κατέχει μικρό ποσοστό στην αγορά της Ε.Ε.

5. Κριτική υποστήριξη των κοινωνικών κινημάτων

Σύμφωνα με τα προηγούμενα, όταν οι βιοκαλλιεργητές προσπαθούν να κινηθούν σε αειφορικό πλαίσιο διαχείρισης του γεωργικού συστήματος (π.χ. απεξάρτησης από το αγροτροφικό σύμπλεγμα) συναντούν στην πράξη πολλά εμπόδια από τις δομές του σύγχρονου καπιταλιστικού συστήματος παραγωγής-κατανάλωσης. Έτσι, προδιαγράφονται δύο σενάρια εξέλιξης της βιολογικής γεωργίας.

Το πρώτο σενάριο περιγράφει την πλήρη ενσωμάτωση της βιολογικής γεωργίας στο σύγχρονο οικονομικό σύστημα. Ο διαχωρισμός παραγωγού-καταναλωτή, η σχέση του παραγωγού με το αγροτροφικό σύμπλεγμα, η καλλιέργεια μεγάλης κλίμακας, οι υψηλές εισροές θα συνεχίσουν να αποτελούν χαρακτηριστικά του πρωτογενούς τομέα, ενώ ο ρόλος της βιολογικής γεωργίας θα περιοριστεί στον «σεβασμό» του περιβάλλοντος και στην παραγωγή υγιεινών και ασφαλών προϊόντων που θα καταναλώνονται από σχετικά υψηλές εισοδηματικές τάξεις.

Ένα δεύτερο σενάριο είναι η ανάπτυξη της βιολογικής γεωργίας προς μία κατεύθυνση ριζικά αντίθετη από αυτήν της συμβατικής. Με αυτόν τον τρόπο μεταβάλλονται όχι μόνο τα χαρακτηριστικά του πρωτογενούς τομέα, αλλά ενδεχομένως ολόκληρο το παραγωγικό και οικονομικό σύστημα. Τα καινούργια στοιχεία του συστήματος αυτού ενδεχόμενα να οδηγήσουν σε νέα διατροφικά πρότυπα, υποχώρηση της αστικοποίησης και ανάπτυξη της υπαίθρου, διαφορετική σχέση γεωργίας-περιβάλλοντος, συνένωση του παραγωγού με τον καταναλωτή κ.ά.

Όσον αφορά όμως τις σημερινές συνθήκες, η ιδεολογία δεν αποτελεί πλέον σημαντικό κίνητρο ενασχόλησης με την βιολογική γεωργία κυρίως μετά την ενσωμάτωσή της στο σύγχρονο οικονομικό σύστημα και φαίνεται να απέχουμε από το δεύτερο σενάριο. Ταυτόχρονα όμως, λόγω των ποικίλων ζητημάτων που

αναδεικνύονται στο χώρο της βιολογικής γεωργίας συγκροτούνται διαφορετικές αντιλήψεις μεταξύ των αγροτών. Ορισμένοι αγρότες, αντιλαμβανόμενοι τα σημερινά αδιέξοδα της συμβατικής γεωργίας, αναζητούν καινούργιες καλλιεργητικές πρακτικές και διαφορετική διαχείριση του αγροτικού συστήματος.

Σε ένα δύσκολο πολιτικό και κοινωνικό περιβάλλον, οι αγρότες που προσπαθούν να οικοδομήσουν μια διαφορετική σχέση με το αγροτροφικό σύμπλεγμα, αποτελούν μέρος ενός ευρύτερου κοινωνικού εναλλακτικού κινήματος, το οποίο ανταγωνίζεται τη σύγχρονη βιομηχανία εισροών και διανομής και επομένως ανταγωνίζεται και με τις βασικές δομές του καπιταλιστικού συστήματος παραγωγής-κατανάλωσης. Έτσι, η κριτική υποστήριξη αυτού του κινήματος τόσο από την επιστημονική κοινότητα όσο και από την ευρύτερη αριστερά, φαίνεται να αποτελεί επιτακτική ανάγκη^[7] για την υιοθέτηση και την εφαρμογή ενός εναλλακτικού αγροτικού συστήματος που θα δώσει λύση στα σημερινά αδιέξοδα. Με αυτόν τον τρόπο ίσως να οδηγηθούμε σε ένα νέο πρότυπο παραγωγής-κατανάλωσης, μετασχηματίζοντας ριζικά τα χαρακτηριστικά του καπιταλιστικού συστήματος παραγωγής και έτσι να «σωθούμε».

Το άρθρο δημοσιεύθηκε στο ένθετο «Ο Δαίμων της οικολογίας» της εφημερίδας «ΑΥΓΗ ΤΗΣ ΚΥΡΙΑΚΗΣ», 11 Απριλίου 2010, σ. 10-13.

^[1] Τα παραπάνω ζητήματα απασχολούν σε μεγάλο βαθμό και τις ευρύτερες αριστερές δυνάμεις αφού η ανάπτυξη εναλλακτικών μορφών δράσεων, κινήσεων και κινημάτων στο κοινωνικό, πολιτικό, οικονομικό και πολιτιστικό επίπεδο, συναντά σημαντικούς περιορισμούς στην πράξη και συχνά ενσωματώνονται στις δομές του καπιταλιστικού συστήματος.

^[2] Ωστόσο, η αύξηση αυτή δεν μπόρεσε να καλύψει τις διατροφικές ανάγκες του

παγκόσμιου πληθυσμού κυρίως λόγω της άνισης διανομής της τροφής.

[3] Υπηρεσίες

[4] Ο τομέας της μεταποίησης αποσπά μέχρι και 60% της προστιθέμενης αξίας.

[5] Στη γλώσσα της επιστήμης είναι η αειφορία, στη γλώσσα της αριστεράς «σοσιαλισμός», «άλλη κοινωνία». Σημασία έχει το περιεχόμενο που δίνει κανένας στις έννοιες αυτές.

[6] Στην Ελλάδα ως τοπικά συστήματα μπορούν να χαρακτηριστούν οι βιολογικές λαϊκές αγορές που έχουν συγκροτηθεί στην Αθήνα, Θεσσαλονίκη και άλλες πόλεις.

[7] Εκτός αν περιμένουμε έναν «νέο σοσιαλισμό» να δώσει λύση σε όλα τα προβλήματα.